

4. ЕКОНОМІКА, ПЛАНУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗЯХ

*УДК 330.342:303.725.2 Доц. Я.В. Кульчицький, д-р екон. наук – НЛТУ України,
м. Львів; проф. Б.В. Кульчицький, д-р екон. наук –
Львівський НУ ім. Івана Франка*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано теоретико-методологічні проблеми типологізації сучасних економічних систем. Обґрунтовано власну наукову концепцію, яка передбачає виявлення уточнюючих об'єктивних критеріїв типологізації систем, що дає змогу розширити варіативність типологізації та повніше охопити всю палітру різних типів систем.

Ключові слова: економічні системи, типологізація сучасних економічних систем, об'єктивні критерії типологізації економічних систем.

Вступ. Теоретико-методологічна проблема типологізації сучасних економічних систем упродовж третього тисячоліття ще більше актуалізується. Особливо важливою вона є для України та інших постсоціалістичних держав, які намагаються знайти свою оптимальну економічну модель. Це є прикладом взаємодії та взаємовпливу теорії і практики, науки й реальних економічних процесів, коли теоретико-методологічні дослідження спрямовані на виявлення параметрів і векторів об'єктивної трансформації економічних систем. Теоретичними причинами особливої актуалізації проблеми типологізації економічних систем є намагання упорядкувати поняттєвий апарат сучасної економічної теорії, зафіксувати основні типи сучасних економічних систем, виявити головні чинники трансформації економічних систем та розробити теоретико-методологічні засади їх порівняльного аналізу.

Метою роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад і концепції типологізації сучасних економічних систем у контексті посилення глобалізаційних процесів та пошуку оптимальних економічних моделей організації суспільного життя.

Методами дослідження є насамперед діалектичний, історичний, логічний, системний, порівняльного, сценарного аналізу, міждисциплінарний та ін.

Ступінь розроблення проблеми та огляд літератури. Варто підкреслити, що незважаючи на значну актуальність теоретико-методологічної проблеми типологізації економічних систем, у зарубіжній та вітчизняній економічній теорії майже відсутні глибокі й фундаментальні її дослідження. Серед українських учених цю проблему найширше проаналізував класик теорії порівняльних економічних систем Б. Гаврилишин [3]. Згодом фундаментальне дослідження окресленої проблеми здійснив фундатор сучасної Київської школи економічної теорії А. Чухно [11-13]. Послідовники А. Чухна – П. Леоненко, П. Юхименко, О. Черепніна – продовжили цей науковий дискурс [9].

Що стосується сучасних вітчизняних учених молодшої генерації, то найбільшу увагу до теоретико-методологічної проблеми типологізації еконо-

мічних систем приділено у працях Г. Башнянина [1, 2], Н. Гражевської [4, 5], С. Панчишина [10], а також Б. Кульчицького [6, 7], Я. Кульчицького [8] та ін.

Перш ніж викласти зміст нашої концепції типологізації сучасних економічних систем, хочемо запропонувати власне трактування поняття "економічна система". На наш погляд, найкоротше зміст економічної системи можна розкрити таким чином: економічна система – це система механізмів та інституцій, що забезпечують організацію виробництва й розподілу створених у суспільстві матеріальних і духовних благ, спосіб, яким вирішується проблема нестачі природних ресурсів і досягаються відповідні економічні цілі.

Якщо вдатися до більшої деталізації і водночас масштабності та врахувати відтворювальний процес, то можна, на нашу думку, запропонувати ще одне визначення змісту економічної системи: економічна система – це складне системне утворення, що пронизує усі сфери життєдіяльності суспільства та, поєднуючи чинники виробництва з урахуванням панівних цінностей і, відповідно, інституцій, форм власності, забезпечує створення матеріальних та духовних благ і на цій основі – самовідтворення суспільства [4, 5].

На наше переконання, сучасна типологізація економічних систем повинна передбачати застосування цілого спектра об'єктивних пріоритетних і уточнюючих критеріїв та проектування на цій основі значної варіативності конкретних концепцій типологізації. При цьому ми дотримуємося двох теоретико-методологічних підходів Г. Башнянина, що мають, на нашу думку, важливе концептуальне значення, а саме: 1) з принципу системності випливає, що економіка в історичному розрізі може бути типологізована (поділена на етапи розвитку, типи свого існування) з різних позицій, кількість яких теоретично необмежена; 2) нині існуючі у світі економічні системи необхідно розглядати як перехідні, оскільки вони завжди перебувають у стані переходу від однієї своєї історичної форми до іншої (наприклад, відбувається протилежна спрямованість подальшого історичного розвитку перехідних систем постсоціалістичного і посткапіталістичного типів: перші посилено капіталізуються, приватний сектор економіки у них розширюється, а другі, навпаки, посилено соціалізуються і в них суспільний сектор економіки розширюється, а приватний звужується) [1].

Типологізація економічних систем лише на основі пріоритетних об'єктивних критеріїв (панівні форми власності на основні засоби виробництва, ступінь і методи втручання держави в економіку тощо), на наш погляд, потребує свого розвитку й доповнення шляхом пошуку так званих уточнюючих об'єктивних критеріїв, які уточнюють і розширюють варіативність типологізації економічних систем і цим самим дають змогу повніше охопити всю палітру різних типів систем, якою характеризується сучасна економічна еволюція.

На нашу думку, найважливішими уточнюючими і водночас дуже важливими об'єктивними критеріями типологізації економічних систем сучасності виступають: 1) співвідношення міського і сільського населення; 2) співвідношення джерел ВВП; 3) частка військових витрат у ВВП (ступінь мілітарності економічної системи); 4) ступінь самодостатності в економічному розвитку (частка власного капіталу у структурі джерел фінансування).

Отже, на основі зазначених найважливіших уточнюючих об'єктивних критеріїв можна запропонувати варіанти типологізації сучасних економічних

систем. Так, за співвідношенням міського і сільського населення усі економічні системи суспільства доцільно поділити на такі типи: 1) аграрні економічні системи; 2) квазііндустріальні економічні системи; 3) індустріальні економічні системи; 4) квазіінформаційні економічні системи; 5) інформаційні економічні системи; 6) постінформаційні економічні системи.

За співвідношенням джерел ВВП усі економічні системи суспільства можна типологізувати так: 1) економічні системи переважно сировинного спрямування; 2) економічні системи переважно аграрного спрямування; 3) економічні системи переважно промислового спрямування; 4) економічні системи переважно "обслуговуючого" спрямування; 5) економічні системи переважно інформаційного спрямування.

При цьому економічні системи переважно "обслуговуючого" спрямування насамперед мають джерелами власного ВВП такі види економічної діяльності, як туризм та обслуговування капіталів. Очевидно, що між цими джерелами ВВП є досить істотна різниця і відповідно до цього типу економічних систем можуть належати якісно відмінні національні економічні системи, наприклад: Ямайки, Бразилії, Хорватії, Болгарії, частково України та Швейцарії, Люксембургу, які, крім туризму, передусім вибудовують свої ВВП на основі обслуговування світових капіталів.

Економічні системи суспільства переважно інформаційного спрямування мають джерелами власного ВВП різного роду "know-how", винаходи, патенти, ліцензії, наукомісткі технології тощо. Традиційно прикладом такого типу економічних систем називають економіку Японії, яка після нищівної поразки у Другій світовій війні, ще й пов'язаної із значними фінансовими втратами, сплатою контрибуції, спромоглася вийти на передові позиції економічного розвитку у світі.

Актуальною, на наш погляд, є типологізація економічних систем за таким уточнюючим об'єктивним критерієм, як частка військових витрат у ВВП (ступінь мілітарності економічної системи). Звичайно, краще було б, якби економічні системи сучасних держав світу відзначалися гуманістичною політикою і відповідно витрачали власні кошти не на "гармати", а на "масло" (за відомим навчальним прикладом П. Семюелсона), що істотно впливало б на стратегічний вектор економічної трансформації, якість життя, соціальну спрямованість економічної політики, зайнятість тощо. Проте, як свідчить практика, наразі у світових стосунках часто роль своєрідного економічного лобі виконує фактор сили і, на жаль, доводиться говорити про "живучість" відомого афоризму римлян: "хочеш миру, – готуйся до війни", або сентенції Наполеона: "хто не хоче годувати свою армію, – буде годувати чужу". У цьому контексті типологізація економічних систем за часткою військових витрат у ВВП (ступенем мілітарності економічної системи) не позбавлена аргументів і, на нашу думку, матиме такий вигляд: 1) нейтральні (пацифістські) економічні системи; 2) мілітаризовані у межах розумної достатності економічні системи суспільства; 3) мілітарні (агресивно зорієнтовані) економічні системи суспільства.

Очевидно, що до нейтральних (пацифістських) економічних систем ми можемо віднести небагато національних економічних систем. Серед таких передусім необхідно назвати економіки традиційно миролюбних і позаблокових держав – Швейцарії, Швеції та ін. До речі, їхні економічні успіхи значною мі-

рою пояснюємо відсутністю витрат на військові цілі з усіма благодійними соціально-економічними наслідками, які з цього випливають. Навпаки, мілітарні (агресивно зорієнтовані) економічні системи існують у тоталітарних державних режимах, що відразу негативно позначається на рівні життя громадян, ринкові механізми не можуть працювати належним чином, відсутній привабливий інвестиційний клімат, порушуються права людини (колишні СРСР та Ірак, Куба, Північна Корея та ін.).

Серед важливих уточнюючих об'єктивних критеріїв типологізації економічних систем сучасності можна, на наш погляд, назвати ступінь самодостатності в економічному розвитку (частку власного капіталу у структурі джерел фінансування). Як відомо, значне зростання частки іноземного капіталу у структурі джерел фінансування у масштабах усієї економічної системи суспільства може, за певних обставин, породити економічну і навіть політичну залежність держави від більш розвинених країн. При цьому важливим є те, яких політико-економічних і гуманітарних принципів і стратегій дотримуються ці розвинені країни, адже це впливатиме на ставлення до держав, в економіку яких інвестуються кошти. Отож, типологізація економічних систем за ступенем самодостатності в економічному розвитку (часткою власного капіталу у структурі джерел фінансування) може мати такий вигляд: 1) несамодостатні (залежні) економічні системи; 2) квазісамодостатні економічні системи, привабливі для зовнішніх інвесторів; 3) самодостатні економічні системи.

При цьому хочемо зазначити, що привабливими для зовнішніх інвесторів можуть бути як несамодостатні (залежні) економічні системи, так і самодостатні економічні системи. Світова практика свідчить, що несамодостатні (залежні) економічні системи можуть за певних сприятливих фінансових обставин, за умови дотримання відповідних прогресивних гуманістичних принципів згодом трансформуватися у самодостатні економічні системи. Прикладом таких реалій є післявоєнний стрімкий розвиток Німеччини.

Висновки. Проведене нами дослідження дає змогу зробити висновок про те, що в умовах поліфонічності сучасної світової економічної еволюції вирішення теоретико-методологічної проблеми типологізації економічних систем можливе тільки на основі своєрідного синтезу пріоритетних і уточнюючих об'єктивних критеріїв. Інакше кажучи, типологізація економічних систем виключно з урахуванням одного критерію, нехай і важливого, не враховує реалії світової економічної практики, ускладнення структури економічних систем і міжнародних економічних відносин в умовах посилення глобалізації. Концепції типологізації економічних систем, які побудовані на основі двох-трьох об'єктивних критеріїв, очевидно, можуть здебільшого бути прийнятними. Проте вони також не дають вичерпної відповіді на поставлену актуальну теоретико-методологічну проблему.

На наше переконання, "ключем" до вирішення проблеми типологізації економічних систем є пошук об'єктивних критеріїв, які у комплексі, у поєднанні, взаємодоповненні дали б змогу чіткіше розмежувати, диференціювати самі системи. Такий теоретико-методологічний підхід створює можливість виявити характерні риси національних економічних систем окремих держав і на цій ос-

нові простежити співвідношення і головні тенденції економічних трансформацій у сучасному світі.

Література

1. Башнянин Г.І. Метрологічні економічні системи: вступ у загальну теорію і методологію формування економічних параметрів / Г.І. Башнянин. – Львів : Вид-во "Новий Світ-2000", 2005. – 1083 с.
2. Ващишин А.М. Наукова діяльність професора Г.І. Башнянина / А.М. Ващишин. – Львів : Вид-во "Каменярь", 2001. – 716 с.
3. Гаврилишин Б. Дороговки в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові : пер. з англ. Л. Лещенко / Б. Гаврилишин. – К. : Вид-во "Основи", 1993. – 238 с.
4. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н.І. Гражевська. – К. : Вид-во "Знання", 2008. – 431 с.
5. Гражевська Н.І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посібн. / Н.І. Гражевська. – К. : Вид-во "Знання", 2011. – 286 с.
6. Кульчицький Б.В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація : монографія / Б.В. Кульчицький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 352 с.
7. Кульчицький Б.В. Сучасні економічні системи : навч. посібн. / Б.В. Кульчицький. – Львів : Вид-во "Афіша", 2004. – 279 с.
8. Кульчицький Я.В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння) : монографія / Я.В. Кульчицький. – Львів : Вид-во "Ліга-Прес", 2011. – 687 с.
9. Леоненко П.М. Сучасні економічні системи : навч. посібн. / П.М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К. : Вид-во "Знання", 2006. – 429 с. – (Вища освіта XXI століття).
10. Панчишин С.М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва / С.М. Панчишин. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 452 с.
11. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К. : Вид-во "Логос", 2003. – 631 с.
12. Чухно А.А. Сучасні економічні теорії : підручник / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / за ред. акад. НАН України А.А. Чухно. – К. : Вид-во "Знання", 2007. – 878 с.
13. Чухно А.А. Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко / за ред. акад. НАН України А.А. Чухно. – К. : Вид-во "Знання", 2010. – 687 с.

Кульчицький Я.В., Кульчицький Б.В. Теоретико-методологические основы типологизации современных экономических систем в условиях усиления глобализации

Проанализированы теоретико-методологические проблемы типологизации современных экономических систем. Обоснована собственная научная концепция, которая предусматривает выявление уточняющих объективных критериев типологизации систем, что дает возможность расширить вариативность типологизации и полнее охватить всю палитру разных типов систем.

Ключевые слова: экономические системы, типологизация современных экономических систем, объективные критерии типологизации экономических систем, глобализация.

Kul'chyts'kyj Ya. V., Kul'chyts'kyj B. V. Theory-methodological bases of the typologization of modern economic systems in the conditions of strengthening of globalization

In article analyse the methodological problems of typologization of contemporary economic systems. Authors substantiate own scientific conception, which provides for search and taking account of specifying objective criterions of typologization of systems. This allows to widen variance of typologization and more full to overcome all palette of different systems types.

Keywords: economic systems, typologization of contemporary economic systems, specifying objective criterions of typologization of economic systems.

УДК 336.13:378

Проф. С.В. Васильчак, д-р екон. наук;
магістрант К.Я. Гунда – Львівський ДУ внутрішніх справ

СУТНІСТЬ І ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Опрацьовано теоретичні основи трактування стратегічного управління. Вказано підходи управлінського процесу в аграрному виробництві. Визначено сутність поняття "стратегічне управління" та підходи щодо його трактування. На основі опрацювання теоретичних основ трактування стратегічного управління запропоновано авторське його визначення. Обґрунтовано необхідність застосування стратегічного управління сільськогосподарських підприємствах. Залежно від закономірностей розвитку та характеру сільськогосподарського виробництва розглянуто особливості стратегічного управління аграрним виробництвом.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління, сільськогосподарське виробництво, цілі, зовнішнє та внутрішнє середовище, стратегічний аналіз.

Актуальність теми. У сучасних умовах, які характеризуються необхідністю стабілізації і забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору економіки, особливого значення набувають питання щодо вдосконалення системи стратегічного управління. Стихийне становлення ринкових відносин, швидке реформування системи управління АПК, непродумана реорганізація сільськогосподарських підприємств призвели до негативних економічних наслідків у сільськогосподарському виробництві. Багато в чому таке положення обумовлене відсутністю або недостатнім обґрунтуванням стратегії розвитку сільського господарства, зокрема відсутністю відповідного стратегічного управління.

Стан дослідження. Питання стратегічного управління досить повно розглянуті в наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Сьогодні можна виділити класичні роботи зі стратегічного менеджменту, більшість з яких відноситься до періоду 80-90-х років минулого століття, однак це – нові, перспективні дослідження. До класичних наукових праць з питань стратегічного управління належать праці І. Ансоффа, К. Боумена, Г. Мінцберга, М. Портера, Дж. Стрікланда, А. Томпсона тощо. Серед вітчизняних вчених можна виділити О.С. Віханського, А.І. Наумова, В.Д. Маркова, В.Г. Герасимчука, М. Горшуна, А.Г. Семенова, З.Є. Шершньову.

Мета дослідження. Визначити теоретичні основи стратегічного управління в сільськогосподарському виробництві та підходи щодо його трактування. Виходячи з мети, завданнями дослідження є обґрунтування необхідності застосування стратегічного управління в сільськогосподарських підприємствах та розкриття особливостей стратегічного управління аграрним виробництвом.

Результати дослідження. У науковій і методичній літературі представлена достатня кількість варіантів визначення стратегічного управління, які акцентують увагу на тих або інших аспектах цього складного управлінського процесу. Однак усі вони зводяться до одного із трьох підходів або їх комбінацій:

1. Підхід, який акцентує увагу на параметрах організаційного оточення (аналіз середовища).
2. Підхід, який ґрунтується на визначеннях довгострокових цілей організації і шляхів їх досягнення (цілі і засоби).
3. Підхід, який передбачає діяльність із реалізації стратегії.